

100. VÝROČIE NARODENIA LUDWIGA WITTGENSTEINA

OSOBNOSŤ A DIELO L. WITTGENSTEINA
[26. 4. 1889 — 29. 4. 1951]

Wittgensteinov život a dielo možno porovnať len s osudom nemnohých filozofov a jeho rozmanité, až protikladné hodnotenie je tiež ojedinelé, najmä v 20. stor. Tak či onak Wittgenstein patrí už k stáliciam filozofického neba, mnohé desaťročia k najcitovanejším autorom, k najvplyvnejším originálnym mysliteľom, aj keď ako autor *Traktátu* sa učil u Russella a Fregeho. Hoci okrem *Traktátu* počas života vydal iba niekoľko strán, svojím aforisticky koncipovaným dielom ovplyvnil postupne filozofickú klímu v Cambridge, v Británii, západnej a severnej Európe, USA i v Austrálii, pričom jeho stúpenci sa s rovnakou vervou ujímali rozličných aspektov jeho diela, zahrnujúceho širokú škálu od empirizmu až k mysticismu. Netradičnosť myslenia a nekonvenčnosť vyjadrenia v jeho dielach sa spája s excentrickou vyhranenosťou životných postojov a kontrastuje s pretrvávajúcou tradíciou (a uctievaním ako majstra), ktorú vyvolali a ktorá pretrváva.

Wittgensteinovo vášnivé zaujatie a prenikavosť neobišli — v rôznej miere — ani také oblasti vedy ako základy matematiky, sémantika (R. Bensch 1972), mal vplyv na filozofiu politiky v USA (J. Danford 1978, H. Pitkin 1972), no predovšetkým sa hľadajú koordináty jeho miesta vo filozofickom horizonte: či už vo vzťahu k hermeneutike (K. O. Apel 1966, J. Zimmermann 1975, P. Kampits 1978), k fenomenológii (C. A. Peursen 1969, G. Brand 1975), alebo paralelami s marxizmom (A. R. Manser 1983, F. Rossi-Landi 1981, A. Janik 1985), existenciálnymi výkladmi (L. Adler 1976, K. O. Apel 1976, E. Heller, K. Salamun 1978), etickými i náboženskými (D. M. High 1972, Studhalter 1973, P. Sherry 1977), ale aj vzťahmi k sociológii (R. Wiggershaus, ed. 1975), lingvistiky (J. Searle 1975, G. Klaus 1975, J. M. E. Moravcsik 1975) atď. Wittgensteinova originálna osobnosť podnietila rozličné interpretácie tém pôvodne nepatriacich primárne do filozofie a medzičasom bohatá wittgensteinovská literatúra (cca 2000 titulov) výrazne dokumentuje, ako sa tematizovanie jazyka stalo najvlastnejším predmetom analytickej filozofie, odvíjajúcej sa napokon nielen od Wittgensteina.

U nás je Wittgenstein známy predovšetkým vďaka prekladom jeho najvýznamnejších diel — výberu z *Traktátu* (1968) a *Filozofických skúmaní* (1978) a kritike, ktorej sa mu dostáva na pôde súčasnej buržoáznej filozofie, najčastejšie jedným dychom s pozitivizmom. A keď sa pri jeho diele zastavujeme v súvislosti so 100. výročím jeho narodenia, treba konštatovať, že Wittgensteinova iniciatíva je pre nás ešte stále poväčšine iniciatívou súčasnej buržoáznej filozofie, hoci sa zrodila na začiatku storočia, a teda je historickým, klasickým odkazom. Nazdávam sa, že hoci hodnotenie „súčasný“ na sklonku storočia môže byť lichotivým tribútom invenčnosti jeho diela, predsa len so zreteľom na peripetie filozofickej orientácie generácií jeho bezprostredných i neskorších nasledovníkov a existenciu a produkciu paralelných prúdov, by pred-

sa len historicky i obsahovo bolo adekvátnejšie radíť ho k zrodu analytickej filozofie na začiatku storočia resp. jeho prvej polovice, keďže jeho dielo sa uzavrelo v štyridsiatych rokoch.

Wittgensteinov vzťah k Viedenskému krúžku sa rozvinul z osobného priateľstva k M. Schlickovi do sporadických stretnutí a rozhovorov, na ktorých sa zúčastňovali aj R. Carnap, H. Feigl, F. Waismann vo Viedni v rokoch 1929—1932. Pokiaľ ide o filozofický obsah, zblíženie nastalo v tom smere, že členovia Viedenského krúžku, oboznámení s *Traktátom* skôr ako s jeho autorom, prevzali do svojho empirického systému niektoré Wittgensteinove východiská, ale na Wittgensteina ich práce formujúci vplyv nemali. Spájať Wittgensteina s pozitívizmom, či užšie s pozitívizmom Viedenského krúžku nie je opodstatnené. Skutočne trvalo ovplyvnený Wittgensteinovou filozofiou bol z Viedenského krúžku iba F. Waismann, pôsobiaci neskôr v Oxforde.

Texty Wittgensteinových diel, obvykle členené, stručné a vecné, popretkávané príkladmi, vzbudzujú dojem ľahkej čitateľnosti. Pritom možno ľahko prehliadnuť novú i nástoječivosť kladenia problémov; orchestrácia diel sa na druhej strane môže zdať v kontexte predchádzajúcej i súdobnej filozofie chudobná. Ale to všetko len do chvíle, kým si čitateľ neuvedomí, že sa ocitol akoby v celkom cudzom meste sám, bez sprievodcu. Oba predchádzajúce dojmy boli jednoducho klamné: text treba čítať odznova s vedomím jeho zavádzajúcej jednoduchosti a filozofické problémy rekonštruovať a dešifrovať. „Záchytným bodom je teória — ako píše v čase prípravy *Traktátu* Russellovi — „toho, čo možno výpoveďami, teda jazykom, vyjadriť [a čo je vlastne to isté, čo možno myslieť] a toho, čo výpoveďami vyjadriť nemožno, čo možno len ukázať; to je myslím, kardinálny problém filozofie“. Alebo ako sumuje hlavný problém filozofie v svojich *Denníkoch*: „Jestvuje v prírode poriadok a priori, a ak áno, z čoho pozostáva?“ V tomto období bol teda presvedčený o usporiadanosti sveta, ktorú v podobe logickej formy skutočnosti vyjadrujú a priorné logické vety (*Traktát* 5.4141/2,). Na rozdiel od empirických „ukazujúc“, ale „nevypovedajú“. Tu nastal na pôde filozofie významný posun od skúmania myslenia k skúmaniu jazyka, keď sa myšlienky stávajú predmetom filozofie v podobe zmysluplných viet. Jazyk si tak podriadil filozofiu. Wittgenstein skúma vo svojej zobrazovacej teórii jazyka, ktorá koordinuje jazyk-myslenie a mimojazykovú skutočnosť, čo zostáva filozofii, keď zmysel majú len vety, ktoré sa vzťahujú na zobraziteľné, popísateľné fakty (Sachverhalt), patriace jednotlivým vedeám. Pochopíť túto filozofickú platformu vyjadrenú 20 000 slovami *Traktátu* pomáhajú Wittgensteinove *Poznámky o logike* (1913). *Poznámky diktované Moorovi* (apríl 1914), listy Russellovi (1912—1921) a jeho *Denníky* z tohto obdobia.

Vyústenie rozhraničenia vyjadriteľného (mysliteľného) od nevyjadriteľného (teda nemysliteľného) čiže nezmyselného v *Traktáte* ukazuje na etickú problematiku. Vzťah k etike je vôbec jednou z plodných ciest dešifrovania Wittgensteinovej filozofie. V mnohom vyjadruje maxímy jeho životných postojov, vyznačujúcich sa extrémnou morálnou jednotou, konzekventnosťou, askézou individualistu, ktorý sa vášnivo usiloval realizovať každé rozhodnutie až na hranici završenia. O témach len tak hovoriť, alebo rozpracúvať myšlienky, ktoré stratili originalitu, jednoducho neakceptoval, zaradil sa do ve-

deckého sveta pre profit či ocenenie odmietal. Ideálmi jasno-ti, z ejnosti, poctivosti, integrity, diferencovania možného od nemožného, zdania od bytia, ktoré teoreticky nastolil v nanajvyšš pôvodnej podobe, sú rovnako prestúpené jeho život ako aj dielo.

V prvom období ho presvedčenie o zásadnom význame logiky pre celé poznanie — vedecké i filozofické, spájalo s Russellom, pričom u Wittgensteina sa k nemu pridružovala „nedôvera voči gramatike, ktorá je prvým predpokladom filozofovania. Filozofia je učením o logickej forme viet vedy“. Rozdeľovala a napokon i rozdelila ich prenikavá Wittgensteinova kritickosť voči Russellovým postupom, ktorá sa prejavila napr. v odmietaní jeho teórie typov, axiómy redukovateľnosti, východísk logického atomizmu.

Aj keď v úvode *Filozofických skúmaní* sa Wittgenstein priznáva k „ťažkým chybám“ *Traktátu*, nie je jeho filozofia po návrate do Cambridge principiálne odlišná. V období medzi dokončením *Traktátu* a sústredenou prácou na *Filozofických skúmaniach* sa síce venoval problémom, ktoré ich odlišujú, ale popri rozdieloch významné sú aj zhody, ako na to čoraz častejšie poukazuje filozofická historiografia. Ako každá filozofia jazyka aj Wittgensteinova neustále krúži okolo problémov myslenia, porozumenia, vedenia, mienenia, poznania a jeho istoty, posúvajúc teóriu poznania k skúmaniu problému významu ako svojmu centru. Vo *Filozofických skúmaniach* sa denotačný vzťah medzi predmetom a jeho označením ako podstatný pre určenie významu uvoľňuje v prospech chápania významu v neostrých pojmoch zretazenia rodinnej podobnosti. Slovo nemá význam preto, že odkazuje k nejakému vonkajšiemu predmetu či vnútornému obsahu vedomia, ale nadobúda význam tým, že spĺňa určitú rolu v jazykových hrách a jeho použitie v týchto situáciách určuje jeho význam. Proti psychofyzickému paralelizmu, neopodstatnenému analogizovaniu namieťa, že vnútorné, duchovné nemožno ani popísať, ani o ňom hovoriť, lebo „Vnútorný proces potrebuje vonkajšie kritériá“ (§ 580).

Čo je to nové, čo azda ešte vo väčšej miere, v každom prípade trvalejšie ako *Traktát*, oslovilo generácie nasledovníkov postupne prinajmenej na troch kontinentoch? Predovšetkým to, že

1. Teóriu poznania podriadil skúmaniu významu jazykových výrazov (a hoci jeho teória z *Filozofických skúmaní* sa nepresadila v pretrvávajúcom „homérskom boji“ medzi zástancami pravdivostnej denotačnej teórie významu a komunikačno-intenčnej), pričom sa zásadne orientuje na relativizujúce ponímanie, vlastne ako prvý vôbec rezignoval na významový centralizmus, hierarchické či substančné chápanie skutočnosti;

2. kritické stanovisko k nadradenosti vedeckého poznania voči filozofii, ktoré viedlo filozofov podľa neho k neopodstatnenému preberaniu metód vedy (napr. explanácia, tvorenie teórií) namiesto rozvíjania vlastnej metódy, ktorou je deskripcia. „Sme obmedzení, odkázaní na spôsoby opisovania opísaného. Naše univerzum pozostáva takpovediac skôr väčšími z týchto spôsobov, ako zo sveta alebo svetov“ (N. Goodman). Hoci ani jeho vlastné postupy sa tejto zásady celkom nepridržia a je mnoho príkladov prekročenia deskripcie k teórii (metafyzike), akým je napr. jeho už priam okrídlené „filozofia necháva všetko tak, ako je“ a pod. Ale nová je jeho myšlienka začlenenia problematiky vedomia do jazykovej praxe, komunikácie, spôsobu života. Nejde už o zobrazovanie — premietanie jednej, nejazykovej reality do inej, jazyko-

vej, ale dialóg je kľúčom k pochopeniu vedomia, hľadania miesta, ktoré má v rozličných formách ľudského života.

Mnohé z toho, čo hodnotíme ako nóvum Wittgensteinovej filozofie — či už antifundamentalizmus, spojený s dôrazom na porozumenie a vysvetlenie porozumenia, alebo odmietanie deduktívnych postupov, akceptovanie plurality interpretácií skutočnosti s ambíciou obsiahnuť celú rozmanitosť skutočnosti, neabsolutizovanie hodnoty poznaného a priznanie zdôvodniteľnosti všetkých možných výpovedí — sú už desaťročia maximami anglosaskej filozofie, a od sedemdesiatych rokov si v ich intenciách definujú predmet a metódy aj ďalšie vedné disciplíny, napr. antropológia.

*

1889 L. Wittgenstein sa narodil 26. 4. vo Viedni.

1906 Ukončil gymnázium v Linci, začína študovať na technike v Berlíne-Charlottenburg.

1908 Zapisuje sa ako research student na technike v Manchestri, robí aeronautické pokusy, konštruuje letecký motor.

1912 Na Fregeho radu začína študovať u Russella v Trinity College v Cambridge. *„Keď som prečítal prvú vetu jeho eseje, presvedčil som sa, že je to geniálny človek a ubezpečil som ho, že v žiadnom prípade sa nemá stať pilotom“.* B. Russell 1912 v Autobiografii

„Najdokonalejší príklad génia v tradičnom ponímaní, akého som kedy vôbec stretol: vášnivý, hlboký, prenikavý, dominujúci“.

Russell vo svojej Autobiografii

„Čoskoro som sa presvedčil, že pre filozofiu mal viac nadania ako ja, a nielenže bol pohotovejší, bol aj hlbavejší a dôkladnejšie prenikal do toho, čo bolo vhodné skúmať, ako aj do metódy tohto skúmania.“

G. H. Moore

Nadväzuje úzke pracovné kontakty a osobné priateľstvá s B. Russellom *„jeho kritika bola jednou z najdôležitejších udalostí v mojom živote a ovplyvnila všetko, čo som odvtedy urobil... Vedel som, že má pravdu a bolo mi jasné, že viac nebudem môcť dúfať, že vytvorím zásadné filozofické dielo, preto som si na prednáškové turné do Ameriky zvolil metafyzickú tému, hoci som bol presvedčený a aj neustále som, že základná práca vo filozofii má logickú povahu“*)

B. Russell v liste lady O. Morell 1916

Priateľstvá s G. E. Moorom, J. M. Keynesom, A. N. Whiteheadom, D. Pinsentom. *„Zdá sa, že Russell rovnako ako starý Whitehead sú Wittgensteinovou prácou v logike nadšení. Pravdepodobne bude treba prepracovať prvý diel Principia, pričom Wittgenstein má napísať prvých jedenást kapitol. Znamená to pre neho úžasný triumf.“* D. Pinsent 1913

1914 Ako dobrovoľník bojuje postupne na poľskom, ruskom, talianskom

fronte. „Teraz nie je čas na prácu, ale azda na umieranie. Život zasvätený poznaniu je šťastný život, biede sveta navdory.“

Wittgenstein v Denníkoch 1914

Číta Tolstoja, venuje sa eticko-náboženskej problematike... „podľa neho by teda dokonalý subjekt mal byť alebo šťastný alebo nešťastný, ale šťastie alebo nešťastie nemôžu patriť k svetu. Tak ako subjekt nie je časťou sveta, ale predpokladom jeho jestvovania, tak sú dobro a zlo predikátmi subjektu, nie vlastnosťami sveta. Podstata subjektu je tu celkom zahalená. Moja práca sa skutočne rozšírila od základov logiky k podstate sveta.“

Wittgenstein 1916

Píše Traktát. „Napísal som knihu s názvom *Logisch-philosophische Abhandlung*. Verím, že som naše problémy definitívne vyriešil. Možno to znie opovážlivo, ale nemôžem tomu neveriť. Nebudeš jej však rozumieť bez predchádzajúceho vysvetlenia, pretože pozostáva z krátkych poznámok. To prirodzene znamená, že nik jej nebude rozumieť, hoci som presvedčený, že je priezračná ako krištál. Ale ruší celú našu teóriu pravdy, tried, členov a všetkého ostatného.“

Wittgenstein v liste Russellovi z talianskeho zajatia 1919

- 1920 Po ročnom pedagogickom kurze nastupuje na vlastné prianie na ľudovú školu v Trattenbachu, do leta 1925 učí v Hassbachu, Puchbergu, Otterthali v Dolnom Rakúsku. Udržiava sporadické kontakty s cambridžskými priateľmi, navštevuje ho F. Ramsay.

- 1921 V *Annalen der Naturphilosophie* 1921, č. 14 vychádza *Logisch-philosophische Abhandlung* s Russellovým úvodom „S mnohým, čo si v úvode napísal, nesúhlasím; rovnako tam, kde ma kritizuješ, ako a! tam, kde chceš moje názory iba vyložiť. To nijako nevadí. Budúcnosť nás rozsúdi. Alebo aj nie — a keď aj bude mlčať, to bude tiež rozhodnutie.“

Wittgenstein v liste Russellovi 1920

„Túto knihu, podľa môjho neotrasiteľného presvedčenia, najdôležitejšie filozofické dielo našich čias, nemožno priradiť k žiadnemu vyhranenému ‚smeru‘, ale aj v nej sa zastáva fundamentálna pravda, na ktorej spočíva každý empirizmus, lebo ukazuje nemožnosť syntetických súdov *a priori*...“

M. Schlick 1930

- 1925 [1927] M. Schlick podnietil sporadické kontakty Wittgensteina s členmi Viedenského krúžku: „Vzájomne sme sa považovali za bláznov.“

Wittgenstein o stretnutí so Schlickom

Prítomnosť na stretnutiach často podmieňoval možnosťou hovoriť o filozofii matematiky (impulzom boli Ramsayove základy matematiky, no najmä prednáška L. E. J. Brouwera o základoch matematiky 10. III. 1928 vo Viedni), „tento večer znamenal pre Wittgensteina návrat k filozofickým záujmom a aktivitám“.

Georg Pitcher

Wittgenstein predčíta Thákura, vyhýba sa filozofii, vlastných „štvrtkových“ stretnutí Viedenského krúžku sa nezúčastňuje. „Brouwer má pravdu, keď tvrdí, že vlastnosti jeho „Pendelzahl“ sa s vetou o vylúčení

tretieho nezlučujú. Tým sa však neodhaľuje žiadna zvláštnosť viet o nekonečných agregátoch. Ide skôr o to, že predpokladom logiky je, že a priori, teda logicky nemôže byť nemožné spoznať, či je veta pravdivá alebo nie. Ak je totiž otázka pravdivosti či nepravdy vety a priori nerozhodnuteľná, tak veta stráca svoj zmysel, a tým práve pre neho vety logiky strácajú svoju platnosť.“ Wittgenstein 1930

1926 Vo Viedni vychádza jeho *Wörterbuch für die Volksschulen*, popri Traktáte jediná za jeho života publikovaná kniha.

1926—1929 S priateľom P. Engelmannom stavia dom pre svoju sestru M. Stonborough vo Viedni (Kundmannngasse 19), pozoruhodné dielo funkcionalistickej architektúry.

1929 Návrat do Cambridge. „A znova v Cambridge. Veľmi zvláštne. Niekedy sa mi zdá, akoby sa včas vrátil... Čas tu by mal byť alebo v skutočnosti je prípravou na niečo. Mal by som si niečo vyjasniť... Nič príjemnejšie sa mi nemôže prihodiť, ako keď niekto zároveň číta moje myšlienky a rozvíja ich [o rozhovoroch s P. Ramseyom]. Samozrejme, je v tom aj kus márnivosti, ale predsa len nie čistá márnivosť. Vo vede sa rád prechádzam sám.“ Wittgenstein 1929

Predkladá a obhajuje Traktát ako doktorskú dizertáciu. „Skúška skončila neočakávane vo chvíli, keď Wittgenstein zrazu oboch skúšajúcich (Russella a Moora) potľapkal po pleci a povedal: Nič si z toho nerobte, aj tak to nikdy nepochopíte...“ R. W. Clark 1978

„Znova a znova sa mi stáva, a myslím, že rovnako každému, kto sa kedy pokúsil hovoriť alebo písať o etike alebo o náboženstve, že narážam na hranice jazyka. Ísť takto hlavou proti múru nášho väzenia je skrz-naskrz beznádejné. Z prednášky o etike pre Heretics Society 1929

1930 S Russellovým odporúčaním je zvolený za člena Trinity College: „Teórie obsiahnuté v tomto novom Wittgensteinovom diele sú určite dôležité a určite originálne. Či sú pravdivé, neviem. Ako logik, ktorý má rád jednoduchosť, si želim, aby neboli, lebo v ich dôsledku bude matematika a logika takmer neuveriteľne zložitá. Po tom, ako som sa s nimi zoznámil, som si celkom istý, že by mal dostať možnosť rozpracovať ich, pretože v ucelenej podobe by pravdepodobne mohli vytvoriť novú filozofiu.“ Russell v správe pre výbor Trinity College 1930

„Pri mojom prvom stretnutí s Fregem boli moje myšlienky také nejasné, že Frege si so mnou mohol robiť, čo chcel.“ Wittgenstein 1930

„Štýl mojich viet mimoriadne silne ovplyvnil Frege. Keby som chcel, mohol by som tento vplyv ľahko určiť na miestach, kde ho na prvý pohľad nik nevidí.“ Wittgenstein 1931

„Wittgenstein nemá teóriu vyššej matematiky, ale ja som sa pokúsil vytvoriť ju v jeho intenciách.“ F. P. Ramsay 1930

Priateľstvo, diskusie a spolupráca s matematikom F. P. Ramsayom ekonómom P. Sraffom (pod vplyvom rozhovorov s ním Wittgenstein zrelativizoval jeden z pilierov Traktátu — obrazovú teóriu jazyka a odvoláva sa naňho v predslove k *Filozofickým skúmaniam*), s J. M. Keynesom, G. E. Moorom, ktorý pravidelne navštevoval jeho seminár a záznamy z nich publikoval v časopise *Mind*; N. M. Bachtinom, bratom literárneho vedca M. M. Bachtina, R. a F. Pascalovcami, u ktorých sa učil rusky.

Wittgenstein 1930

Vedie seminár o problémoch jazyka, logiky a matematiky; jeho prednášky sú hodnotené ako „nanjvyš neakademické“. A tak z nevelkého počtu jeho poslucháčov sa väčšina vyvinula na vplyvných filozofov — A. Ambrose, M. Black, M. Mastermann, R. Rhees, F. Skinner, J. Wisdom, G. H. von Wright a ďalší. „*Moje prednášky nie sú pre turistov.*“

Wittgenstein 1930

- 1933—1934 Svoje prednášky známe ako *Blue Book* diktuje A. Ambrosovej, H. M. S. Coxeterovi, R. Goodsteinovi, H. Knightovi, M. Mastermannovi a F. Skinnerovi, nízky náklad aj autorizuje.
- 1934—1935 Poslucháčom F. Skinnerovi a Ambrosovej diktuje *Brown Book*, jej „ilegálne“ rozšírenie bolo proti jeho zámeru prepracovať tento materiál na samostatnú knihu.
- 1935 Na jeseň navštívi Sovietsky zväz; stretnutie s leningradskou spisovateľkou Gurevičovou, v Moskve s matematickou Janovskou, filozofmi Juškevičom a T. N. Gornsteinovou. Univerzita v Kazani mu ponúka katedru filozofie, na ktorej študoval aj Tolstoj.
- 1936 Po skončení zmluvy s Trinity College odchádza do Nórska, začína pracovať na *Filozofických skúmaniach*, píše *Poznámky k Frazerovej Zlatej vetve*, niekoľko zväzkov *Filozofických poznámok*, *Poznámky o základoch matematiky*.
- 1938 Návrat do Cambridge. Vedie seminár o *Filozofii a filozofickom zdôvodnení matematiky*; s R. Rheesom a Y. Smythiesom začína pracovať na preklade rukopisu *Skúmaní* do angličtiny, uvažuje o ich publikovaní.
- 1939 Zvolený, za Moorovho nástupcu stáva sa znova členom Trinity College. „*Odmietnuť katedru filozofie Wittgensteinovi by bolo ako odmietnuť katedru fyziky Einsteinovi.*“ D. C. Board pri Wittgensteinovom zvolení Vyučovať začína seminárom o *Filozofických skúmaniach*, zúčastňuje sa zasadaní Moral Science Club. Po pripojení Rakúska k Nemeckej ríši si volí britské občianstvo; po vypuknutí vojny sa hlási ako dobrovoľník, pracuje v laboratóriu v London Guy Hospital a v Royal Victoria Hospital v Newcastle.
- 1940 S N. Bachtinom číta znovu Traktát. „*Zrazu som mal pocit, že tieto staré myšlienky by som mal uverejniť spolu s novými, ktoré môžu správne osvetliť protiklad a pozadie môjho staršieho spôsobu uvažovania.*“

- 1944 „Mier myšlienok. To je vytúžený cieľ toho, kto filozofuje.“
Wittgenstein 4. 3. 1944
- Akademický rok začína znova v Cambridge, medzi jeho novými poslucháčmi sú G. E. M. Anscombe, T. Moore (syn G. E. Moora), P. Geach, Iris Murdoch, S. Toulmin, W. Hijab, C. Jackson, C. A. Mace, J. N. Findlay, K. Madison, P. Munz, E. O'Doherty, S. Plaister, Rose Rand, T. Redpath, K. Shan, R. Thouless.
- Neustále pracuje na *Skúmaníach*, píše k nim nový predslov, vedie seminár o filozofii psychológie.
- 1945 *Súčasná mimoriadne objavy vedy obsahujú možnosť použiť ich na zničenie ľudí (ich tiel, duši, inteligenci). Tak majú rozum.“*
V liste Malcolmovi december 1945
- 1946 Vedie semináre o základoch matematiky, o filozofii psychológie prednáša v Moral Science Club o „tom, čo rozumiem pod filozofiou, resp. pod metódou filozofie“.
Podľa záznamu G. E. Moora
- „Je presila záujmu o jazykové prostriedky, ktorý preniká celou filozofiou, prastarou črtou každého filozofovania; je to pradávny boj? Alebo je nový, ako naša veda? Alebo aj tak: zmieta sa filozofovanie vždy medzi metafyzikou a kritikou jazyka?“
Wittgenstein 1946
- 1947 Vzdáva sa profesúry. „Nenávidím Cambridge stále viac a viac. The disintegrating and putrefying English civilization. Krajina, v ktorej politika koliduje medzi zlým a nijakým cieľom.“
Wittgenstein 23. 4. 1947
- Odchádza do Írska, kde žije do roku 1949. Jeho nástupcom sa stáva G. H. von Wright. „Vôbec mi nie je jasné, či si väčšmi želám pokračovanie svojej práce inými, než zmenu spôsobu života (Lebensweise), vďaka ktorej sa všetky tieto otázky stanú zbytočnými. (Preto som nikdy nemohol založiť školu).“
Wittgenstein 14. 4. 1947
- 1949 Končí prácu na 2. časti *Filozofických skúmaní*. Navštívi priateľa a žiaka N. Malcolma v USA, prednáša na Cornell University Ithaca. „Wittgenstein' to bolo vo filozofickom svete mysteriózne a bázeň vzbudzujúce meno, a na Cornellovej univerzite obzvlášť. Keď Max Black, ktorý predsedal stretnutiu vo filozofickom klube, povedal: „Nech sa páči; buďte taký láskavý, profesor Wittgenstein...“ sálou prebehol taký šum, ako keby povedal: „Nech sa páči, buďte taký láskavý, Platón...“ John Nelson
- „Filozofi ako Wisdom, Ayer a iní ti ukazujú zväzok ukradnutých kľúčov, ale nedokážu nimi otvoriť žiadne dvere.“
Wittgenstein 9. 2. 1949
- 1951 Za vykoľávateľa testamentu ustanovuje R. Rheesa, písomnú pozostalosť majú spravovať G. E. M. Anscombe, R. Rhees a G. H. von Wright; 25. 4. začína svoj posledný rukopis, označený MS 177; 27. 4. posledný zápis; 29. 4. zomiera v Cambridge.
- „Zaoberal sa predovšetkým otázkami základov matematiky.“
Wittgenstein o sebe — celý text hesla do pripravovaného slovníka v Cambridge
Marianna Oravcová